

Δέσποινα Κατηφόρη

ΕΡΕΥΝΑ ΣΕ ΠΟΛΩΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ¹

Ελάχιστες και συνοπτικές πληροφορίες έχουμε σχετικά με το περιεχόμενο των αποκείμενων σε αρχειακές συλλογές της Πολωνίας που αναφέρεται στην Ελλάδα. Οι πληροφορίες αυτές, όσο τουλάχιστον γνωρίζω, προέρχονται κυρίως από:

1. Μελέτες και άρθρα που αναφέρονται στην παρουσία, κυρίως εμπορική, Ελλήνων στην Πολωνία κατά τον 16ο μέχρι και τον 19ο αιώνα. Χώροι όπου έζησαν Έλληνες ήταν κυρίως η Βαρσοβία, Κρακοβία, Πόζναν, Κάλιστ².
2. Μελέτες σχετικά με τη δραστηριότητα του Ιωάννη Καποδίστρια, Υπουργού του αυτοκράτορα της Ρωσίας Αλέξανδρου Α', εξουσιοδοτημένου για τη ρύθμιση του πολωνικού ζητήματος: Χειρισμός της υποθέσεως στο συνέδριο της Βιέννης (1815). Αποστολή του στη Βαρσοβία (Μάρτης - Μάης 1818) για την εξομάλυνση εσωτερικών προβλημάτων, ιδιαίτερα τον καθορισμό της τύχης της Κρακοβίας³. Στις μελέτες αυτές γίνεται λόγος και για τη συνεργασία του Καποδίστρια με τον Πολωνό διπλωμάτη και πολιτικό πρίγκηπα Adam Czartoryski⁴.

1. Το άρθρο τούτο αποτελεί έκθεση σχετικά με τη μετάβασή μου στην Πολωνία, βάσει του προγράμματος μορφωτικών ανταλλαγών, και την έρευνα που διεξήγαγα από 19 Νοεμ. - 3 Δεκ. 1985 σε αρχειακές συλλογές της χώρας.

2. N. Iorga, «Note Polone», *Analele Academiei Române, Memoriile Sectiunii Istorice*, série III, τόμ. II, τ. 11, Bucarest 1924, σ. 13-17. — [Ανώνυμου] «Οι Έλληνες εν Πόζεν», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας* (=ΔΙΕΕ) 9 (1926), 580-585. — *Τρ. Ευαγγελίδη*, Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας, τ. 2, Αθήνας 1936, σ. 372-376 — Ι. Α. Θωμόπουλου, «Ελληνο-πολωνικά του 18ου αιώνα», *Ο Ερασιστής*, τ. 1 (1963), 268-271. — Ζ. Ν. Τσιρπανλή, «Η Σοσιετά των Γραικών» στην αυτοκρατορία των Αψβούργων (1720)», *Δωδώνη*, 3 (1974), 153-171 όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία.

3. Patr. Kennedy Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I. Political Attitudes and the Conduct of Russian Diplomacy 1801-1825*, Berkeley and Los Angeles 1969, σ. 242-243. — C. M. Woodhouse, *Capodistria. The Founder of Greek Independence*, London 1973, σ. 110, 120-124, 131, 172 κ.αλ. — Ζ. Ν. Τσιρπανλή, «Υπομνήματα κι εκθέσεις του Ιωάννη Καποδίστρια (1809-1822)», *Δωδώνη*, 6 (1977) 119, 122, 123. Βλ. και *Αρχειον Ιωάννου Καποδίστρια* (=Αρχ. Καπ.), στη σειρά *Ιστορικά Κείμενα*, τ. 3, επιμ. Π. Μιχαηλάρη, Κέρκυρα 1980, σ. 386, 389, 390, 448. — *Αρχ. Καπ.*, τ. 5, επιμ. Π. Πετριδη, Κέρκυρα 1984, σ. 155-157, 244-246, 251, 252, 262, 263, 268-278.

4. Patr. Kennedy Grimsted, «Capodistrias and a «New Order» for Restoration Europe: The «Liberal Ideas» of a Russian Foreign Minister, 1814-1822» *The Journal of Modern History*, 40 (1968), 175, 187, 188. — C. M. Woodhouse, *έ.α.*, σ. 117 κ.αλ.

3. Μνείες σχετικά με τη βραχύβια εγκατάσταση Πολωνών στην Ελλάδα μετά την αποτυχία της επανάστασής του 1848⁵.
4. Τον Οδηγό των Πολωνικών αρχείων⁶.

Όταν λοιπόν μου δόθηκε η ευκαιρία να επισκεφθώ την Πολωνία για να ερευνήσω τις εκεί αρχειακές συλλογές, οι παραπάνω πληροφορίες μου σχετικά με το περιεχόμενό τους και τις ελληνοπολωνικές σχέσεις καθόρισαν την έρευνά μου. Ο περιορισμένος όμως χρόνος των δέκα πέντε ημερών καθόρισε το εύρος της έρευνάς μου. Θα περιοριζόμουν στην αναζήτηση αρχειακών πηγών σχετικών με τις ελληνικές κοινότητες του Κάλις και του Πόζναν, τις ελληνοπολωνικές σχέσεις στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Βασική βέβαια δυσχέρεια παρέμενε η άγνοιά μου της πολωνικής γλώσσας. Ήλπιζα όμως, όπως και εν μέρει δικαιώθηκα, ότι τα περισσότερα κείμενα θα ήταν συνταγμένα στη γαλλική ή ελληνική γλώσσα.

1. Στη Βαρσοβία η έρευνά μου περιορίστηκε σε ορισμένους, επιλεγμένους βάσει του Guide, κλάδους των γενικών αρχείων της πόλεως.

Στην αρχειακή ενότητα Akta Kommissyi Rzadowej και στους φακέλους υπ' αρ. 450, 6739 και 7941, αντίθετα από τις προσδοκίες μου που καλλιέργησε ο παραπάνω Guide (αρ. 4), το αποτέλεσμα της έρευνάς μου ήταν σχεδόν ασήμαντο. Στον πρώτο από τους παραπάνω φακέλους (αρ. 450) περιλαμβάνεται αίτηση του Μακεδόνα Ιω. Σωτήρη. Ζητάει (1828) αμοιβή για τις υπηρεσίες που πρόσφερε στον Ρώσο αυτοκράτορα Νικόλαο Α'.

Η αρχειακή ενότητα Kancelaria W. Ks Konstatego. Polizia Tajna. Papiers du Colonel Sass relatifs à la Police Secrète 1821-1830, που περιλαμβάνει έγγραφα συνταγμένα στη γαλλική γλώσσα, επιφύλαξε μεγαλύτερη ικανοποίηση. Τα κείμενα των αστυνομικών υπηρεσιών και οι πληροφοριοδότες τους όλου του κόσμου και όλων των εποχών προσφέρουν πολλά στην ιστορική έρευνα. Στην προκειμένη περίπτωση, ο πλέον ενδιαφέρων πληροφοριοδότης για την Αστυνομία της Βαρσοβίας και για την ελληνική ιστοριογραφία ήταν ο εγκατεστημένος στην Φραγκφούρτη ανταποκριτής και κατά δεύτερο λόγο οι ανταποκριτές από τη Δρέσδη και Ζυρίχη. Οι αναφορές τους σχετίζονται με την κίνηση Ελλήνων και φιλελλήνων στη διάρκεια της ελληνικής επανάστασής. Είναι γνωστό ότι ο ελληνικός απελευθερωτικός αγώνας είχε προκαλέσει το ενδιαφέρον των Πολωνών⁷. Το ισχυρό

5. Βλ. πρόχειρα Γ. Κορδάτου, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, τ. 3 (1834-1862), Αθήνα 1957, σ. 543, 544, 577-582. — Αντ. Λιάκου, «Η ελληνική αλληλεγγύη στον πολωνικό λαό άρχισε... το 1849», εφημερίδα *Αυγή*, της 10 Ιαν. 1982.

6. *BALCANICA. Guide to the Polish Archives relative to the History of the Balkan Countries*, επιμ. Tad. Walichnowski, έκδ. Polish Scientific Publishers, Warsaw 1979.

7. Jan. Strasburger, «Le philhellénisme en Pologne aux années de l'Insurrection Grecque 1821-1828», *Balkans Studies*, 12 (1971), 103-116. — Απ. Ε. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του*

φιλελληνικό ρεύμα που δημιουργήθηκε στην Πολωνία δεν οφειλόταν μοναχά στο διεθνές εθελοντικό κίνημα της εποχής. Με έκδηλο βασικό συστατικό την αντιπολιτευτική συμπεριφορά συνδέθηκε με το εθνικό και πολιτικο-κοινωνικό πρόβλημα της χώρας: το αίτημα του πολωνικού λαού για την απελευθέρωσή του από την ξένη κηδεμονία⁸. Χρησιμοποιήθηκε μ' άλλα λόγια η ελληνική επανάσταση από τους φιλελεύθερους για τη διάδοση των ιδεών που θεωρούσαν ότι εκπροσωπούσε. Οι Πολωνοί αγωνιζόμενοι για την ελευθερία τους ταύτισαν εξ αρχής (Απρίλιος 1821) τον αγώνα τους με την ελληνική υπόθεση. Κοινός εχθρός ο δεσποτισμός. Οι ειδήσεις για την πορεία του αγώνα αποτελούσαν ευαίσθητες ενδείξεις για την πορεία των εσωτερικών πολιτικών εξελίξεων της Πολωνίας και πρόσκληση για συσπείρωση των αντιστασιακών δυνάμεων.

Το ενδιαφέρον των Πολωνών για την ελληνική επανάσταση εκδηλώθηκε κατ' αρχή, όπως είναι γνωστό, με την ένταξη Πολωνών στα ελληνικά επαναστατικά στρατιωτικά σώματα. Αξίζει να σημειωθεί ότι υπασπιστής του Αλεξ. Υψηλάντη, εκτός από τον Γ. Λασσάνη, ήταν ο Πολωνός Żurowski⁹, ότι ο συμπατριώτης του αξιωματικός Ornowski, επικεφαλής 38 Πολωνών, μεταξύ των οποίων και ο ζωγράφος E. Schimanowski, έλαβε μέρος στην επανάσταση στη Μολδοβλαχία και μετά την αποτυχία της φυλακίσθηκε μαζί με τον Αλ. Υψηλάντη¹⁰. Είναι εξάλλου γνωστό ότι πολλοί εθελοντές Πολωνοί έλαβαν μέρος σε μάχες στην κυρίως Ελλάδα. Στο Πέτα μόνο ο H. Fornézy ανέφερε ότι μετείχαν οι Dombronowski, Koulschelewski, Mirziewski¹¹, Molodowski, οι οποίοι σκοτώθηκαν με άλλους, παραπάνω από δέκα, συμπατριώτες τους¹², ο γιατρός Kutowski¹³.

Νέου Ελληνισμού. Η Μεγάλη Ελληνική Επανάσταση (1821-1829), τ. Ε'. Οι προϋποθέσεις και οι βάσεις της (1813-1822), Θεσσαλονίκη 1980, σ. 592, 789.

8. Όπως είναι γνωστό, σύμφωνα με τις αποφάσεις του συνεδρίου της Βιέννης (1815) τα πολωνικά εδάφη διαμοιράστηκαν μεταξύ της Ρωσίας, Αυστρίας και Πρωσίας. Στην πρώτη προσαρτήθηκε το μεγαλύτερο μέρος της ανατολικής Πολωνίας με την Βαρσοβία. Η Γαλικία προσαρτήθηκε στην Αυστρία και οι περιοχές του Πόζναν και Ντάντσιχ στην Πρωσία. Βλ. πρόχειρα F. Ponteil, *L'éveil des Nationalités et le mouvement libéral (1815-1848)*, Paris 1968, σ. 243 κ.ε. όπου και βιβλιογραφία. — Ch. Breunig, *The Age of Revolution and Reaction 1789-1850*, London 1970, σ. 117.

9. Γ. Λαΐου, *Ανέκδοτες επιστολές και έγγραφα του 1821. Ιστορικά δοκουμεντα από τα αυστριακά αρχεία*, Αθήνα 1958, σ. 54. — J. Strasburger, ε.α., σ. 107.

10. Γ. Λαΐου, ε.α., σ. 18, 97.

11. Από τον J. Strasburger (ε.α., σ. 106) αναφέρεται ως Mierzejewski.

12. Βλ. Ερ. Φορνέζι, *Το μνημείον των φιλελλήνων*, στη σειρά Απομνημονεύματα Αγωνιστών του '21, αρ. 20, Αθήναι 1957, σ. 237 και 239, αρ. 68 και 83 όπου το ίδιο πρόσωπο, σ. 249, αρ. 163, σ. 253, αρ. 202, σ. 254, αρ. 203.

13. Ερ. Φορνέζι, ε.α., σ. 270, αρ. 66. — Από τον J. Strasburger (ε.α., σ. 106) αναφέρεται ως Kucowski. Ο ίδιος αναφέρεται ως ακόλουθος του Δημ. Υψηλάντη (Βλ. Απ. Βακαλόπουλου, ε.α., τ. Ε', σ. 674). Ονόματα άλλων Πολωνών βλ. Ερ. Φορνέζι, ε.α., σ. 255, αρ. 217, σ. 271, αρ. 92.

Αλλά και με άλλους τρόπους εκδηλώθηκε το ενδιαφέρον των Πολωνών για την ελληνική επανάσταση. Γίνονταν έρανοι για την ενίσχυση Ελλήνων προσφύγων, δημοσιεύονταν σε εφημερίδες και περιοδικά ειδήσεις από τα πεδία των μαχών, εκδίδονταν μελέτες που αναφέρονταν στην Ελλάδα, την ιστορία, τον πληθυσμό της¹⁴.

Φυσικά δεν είχε τον ίδιο χαρακτήρα η καθαρά υπηρεσιακή ενημέρωση της αστυνομίας της Βαρσοβίας από τους πράκτορες της στις γερμανόφωνες πόλεις. Η ηγεσία του δουκάτου της Βαρσοβίας ελεγχόταν από τη Ρωσία και ήταν ευθυγραμμισμένη με την επίσημη ρωσική πολιτική έναντι της ελληνικής επανάστασης: πνεύμα συμπάθειας προς τον αγωνιζόμενο κατά της Πύλης ορθόδοξο λαό αλλά και σεβασμός της ουδετερότητας που απαιτούσε η δέσμευση με την Ιερή Συμμαχία¹⁵.

Από την έρευνά μου στην παραπάνω αρχειακή ενότητα παραθέτω μερικές από τις ειδήσεις που περιλαμβάνει¹⁶.

Φακ. 1, σελ. 7-10. Κατάθεση του ανακρινόμενου λοχαγού Antoine Radowski (Ιαν. 1823): Είχε υπηρετήσει στο στρατό του Μ. Ναπολέοντα. Με την έναρξη της ελληνικής επανάστασης βρέθηκε από την Οδησό στην Κωνσταντινούπολη. Η φρίκη που αισθάνθηκε από τις βαιοπραγίες των Τούρκων σε βάρος των Χριστιανών, και τούτο μόνο, όπως κατέθεσε, τον οδήγησε στην απόφαση να μετάσχει στον ελληνικό αγώνα. Από την Τήνο έφθασε στην Πελοπόννησο κι εμφανίσθηκε στο στρατόπεδο του Δημ. Υψηλάντη. Επειδή δεν του δόθηκε θέση στο στράτευμα ανάλογη με το βαθμό του, εγκατέλειψε την Ελλάδα.

Φ. 1, σ. 73. Βαρσοβία 4/16 Ιαν. 1823, ανταπόκριση από τη Φραγκφούρτη. «...*Η Γερμανία είναι πολύ ευνοϊκά διατεθειμένη έναντι της ελληνικής υποθέσεως· από τέτοια εύνοια θα μπορούσε ν' αποσπαστεί κανείς μεγάλες συνδρομές, αν έβλεπε ένα άτομο κάποιας αναγνωρισμένης αξίας επικεφαλής του εγχειρήματος για τη βοήθεια των Ελλήνων. Ο Hoffmann από τη Ντάρμστατ, ο οποίος κάνει τόσο θόρυβο, ο οποίος στρατολογεί και πραγματοποιεί αποστολές, είναι ένας άπληστος· όλοι όσοι τον γνωρίζουν ιδιαίτερα λένε ότι αυτά που κάνει είναι κερδοσκοπία και ότι δεν οδηγείται, στο ελάχιστο, από ευγενικό αίσθημα*».

14. J. Strasburger, ε.α., σ. 104 κ.ε.

15. Βλ. πρόχειρα Απ. Ε. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. Η Μεγάλη Ελληνική Επανάσταση (1821-1829)*, τ. ΣΤ'. Η εσωτερική κρίση (1822-1825), Θεσσαλονίκη 1982, σ. 353. — Ch. Breunig, ε.α., σ. 122, 123, 128.

16. Δυστυχώς μέχρι σήμερα δεν έλαβα από την Πολωνία μικροταινία, η οποία περιλαμβάνει αρκετές σελίδες και άλλων εγγράφων της παραπάνω αρχειακής ενότητας και των άλλων που παρακάτω θ' αναφερθούν. Έτσι προς το παρόν θα περιορισθώ στην παράθεση όσων πληροφοριών μπόρεσα κατά την εκεί παραμονή μου ν' αντιγράψω.

Ο ανταποκριτής επιθεβαίωσε το φιλελληνικό ρεύμα, το οποίο σε πλήρη αντιστοιχία με τα επιτόπια προβλήματα και αιτήματα είχε δημιουργηθεί στα γερμανικά κρατίδια. Ο γερμανικός ρομαντισμός, ανανεώνοντας την αρχαιολατρία, με κύριο αίτημα τον προσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας του γερμανικού έθνους και την επίτευξη ενιαίας κρατικής συγκροτήσεως¹⁷, στήριξε το φιλελληνισμό με βασικό μοχλό τη φιλελεύθερη διάνοηση. Στις γερμανικές πόλεις, ευαισθητοποιημένες και κινητοποιημένες και από την παρουσία του ελληνικού παροικιακού στοιχείου, ιδρύθηκαν από τους πρώτους μήνες του 1821 φιλελληνικοί σύλλογοι¹⁸. Στη Ντάρμστατ ήταν ένας από τους πλέον δραστήριους. Στην παραπάνω έκθεση δεν διασαφηνίζεται περί τίνας Hoffmann πρόκειται. Όπως είναι γνωστό, επικεφαλής της φιλελληνικής επιτροπής της παραπάνω πόλης ήταν ο τραπεζίτης Ernst Emil Hoffmann, ο οποίος σχεδίαζε και τη χορήγηση δανείου στην ελληνική κυβέρνηση¹⁹, και ο Heinrich Karl Hoffmann²⁰. Αλλά για οποιονδήποτε και αν πρόκειται, το γεγονός είναι ότι ο πληροφοριοδότης δίνει άλλη διάσταση στο ήθος και στα κίνητρα της δραστηριότητάς του.

Φ. 1, σ. 81-82. Βαρσοβία 8/20 Ιαν. 1823, ανταπόκριση από τη Φραγκφούρτη 26/7 Ιαν. 1823. «...Επτά Έλληνες του στρατιωτικού αποσπάσματος των 200 ανδρών, το οποίο έφυγε από τη Βαρσοβία, πέρασαν εδώ στις 4 τρ. Οι δυστυχημένοι αυτοί δεν είχαν τρόπο να εκφράσουν την ευχαριστία τους για την Αυτού Αυτοκρατορική Υψηλότητα, για τις μεγαλόψυχες φροντίδες που επέδειξε στην Πολωνία γι' αυτούς. Πήγα στην Αστυνομία για να ζητήσω να τους αφήσουν εδώ μερικές μέρες για να μπορέσω να οργανώσω εγγραφή συνδρομητών προς χάρη τους. Επειδή δεν επιτράπηκε, συγκέντρωσα βιαστικά καμμία δεκάδα λουδοβίκια γι' αυτούς και τους τα έδωσα να πιούν στην υγεία του ΑΑΥ. Ο κ. Zenowitz και πολλοί Άγγλοι γνωστοί μου ήταν δωρητές και τους βοήθησαν γενναιόδωρα, όπως και η Αστυνομία. Μια μικρή σύμπτωση έκαμε το πράγμα περισσότερο διασκεδαστικό: Ένας Τούρκος έμπορος από την Κωνσταντινούπολη, ο οποίος θρυσκόταν εδώ, υπήρξε ο διερμηνέας τους και τους φρόντισε

17. Βλ. πρόχειρα F. Ponteil, ε.α., σ. 45 κ.ε. — E. J. Hobsbawm, *The Age of Revolution*, London 1978, σ. 301 κ.ε.

18. Σ. Θ. Λάσκαρι, *Ο φιλελληνισμός εν Γερμανία κατά την ελληνικήν επανάστασιν*, Αθήναις 1930. — Ευλ. Κουρίλα Λαυριώτου, «Θεόκλητος ο Πολυειδής και το λεύκωμα αυτού εν Γερμανία. Ο φιλελληνισμός των Γερμανών», *Θρακικά* 5 (1934) 108-124. — Αθ. Ε. Καραθανάση, «Γύρω από το γερμανικό φιλελληνισμό. Μαρτυρίες και δοκουμεντα της περιόδου 1821-1823», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 1 (1981) 43-59.

19. Σ. Θ. Λάσκαρι, ε.α., σ. 56.

20. Ευλ. Κουρίλα Λαυριώτου, ε.α., σ. 123. — Κ. Βακαλόπουλου, *Η αποστολή του Θεοχάρη Κεφαλά στην Ελβετία και Γερμανία στα 1822 και η συμβολή του στην ίδρυση της γερμανικής λεγεώνας*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 35. Βλ. και Ερ. Φορνέζι, ε.α., σ. 245.

με πολλή καλωσύνη. Ο Zenowitz, ο οποίος είναι πολύ ενθουσιασμένος με τους Έλληνες και την υπόθεσή τους και αρκετά γνωστός απ' αυτούς, μου είπε ότι έγραψε πολλές φορές στην Αγία Πετρούπολη προσφέροντας τις υπηρεσίες του για την ελληνική υπόθεση, αλλά μη λαβαίνοντας απάντηση και μη θέλοντας να βρεθεί σ' αντίθεση με τη ρωσική πολιτική είναι αποφασισμένος να γράψει ακόμα και στην ΑΑΥ για το ζήτημα τούτο· διστάζει όμως ακόμα μη γνωρίζοντας αν τούτο θα είναι ευχάριστο στον Κύριό μου... Ο Zenowitz αναχώρησε χθες για τη Δρέσδη για να δει τον πρίγκηπα Καντακουζηνό...»

Ο ανταποκριτής αναφέρεται στη διέλευση των προερχόμενων από την Οδησό Ελλήνων, οι οποίοι μετά την καταστροφή της επαναστάσεως στη Μολδοβλαχία, προσπαθούσαν να φθάσουν στην Ελλάδα²¹. Από την Οδησό στη Βαρσοβία. Οι πολωνικές αρχές τους συνέδραμαν, όπως και ο Πολωνός ανταποκριτής στη Φραγκφούρτη προσπάθησε να βοηθήσει τους επτά άνδρες που έφθασαν στην πόλη. Επισημαίνεται η συνδρομή του Πολωνού Γεωργ. Zenowitz, ο οποίος από το 1822 είχε εκδηλώσει την επιθυμία να έρθει στην Ελλάδα και να μετάσχει στην επανάσταση. Θεωρούσε ότι ανήκε στο ελληνικό έθνος μια και καταγόταν από βυζαντινή οικογένεια, η οποία μετά την Άλωση κατέφυγε στην Πολωνία. Συγγενής και μαθητής του στρατηγού Thaddée Kosciuszko, εκπαιδεύθηκε στρατιωτικά στη Γαλλία και πολέμησε υπέρ της Γαλλίας. Τον Μάη 1822 είχε ζητήσει από τον Αλέξ. Μαυροκορδάτο να χρησιμοποιηθεί στις επαναστατικές ένοπλες δυνάμεις. Το αίτημά του συνόδευε με συστάσεις Ελλήνων γνωστών του. Οι πληροφορίες του από φίλους και φιλέλληνες, οι οποίοι είχαν επιστρέψει, σχετικά με την επιφυλακτικότητα των Ελλήνων στρατιωτικών να χρησιμοποιήσουν ξένους, τον υποχρέωναν ν' αποφασίσει το ταξίδι του μόνο μετά από πρόσκληση²². Για τον ερχομό του στην Ελλάδα και την πολιτογράφησή του συνηγορούσε (2 Μάη 1822 ν.η.) και ο Η. Constant, παράγοντας των φιλελληνικών κύκλων της Φραγκφούρτης²³. Από νεώτερη επιστολή του Zenowitz (27 Οκτ. 1823)²⁴ φαίνεται ότι δεν δόθηκε απάντηση στο αίτημά του, αλλ' ούτε και βρέθηκαν, τουλάχιστον στην αλληλογραφία του Αλ. Μαυροκορδάτου, οι συστατικές επιστολές που το συνόδευαν. Μεταξύ όμως εκείνων με τους οποίους

21. Βλ. Μ. Bouvier-Bron, *Jean-Gabriel Eynard (1775-1863) et le Philhellenisme Genevois*, Genève 1963, σ. 15. Βλ. και σχετικά παρακάτω.

22. *Ιστορικόν Αρχείον Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου*, επιμ. Εμμ. Γ. Πρωτοψάλτη, εκδ. Ακαδημίας Αθηνών, σειρά Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας, τ. 5 (= *Αρχ. Μαυρ.*), τεύχ. 3: Έγγραφα του 1823, Αθήναι 1968, σ. 561-562, αρ. 861.

23. *Αρχαία Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτου 1821-1832* (= *Αρχ. Κουντ.*), τ. 1, εκδ. Ιστορ. Αρχ. Ύδρας, Αθήναι 1920, σ. 59.

24. *Αρχ. Μαυρ.*, τ. 3, σ. 561-562, αρ. 861.

βρισκόταν σε επαφή ήταν, όπως δηλώνεται άλλωστε στην παραπάνω έκθεση του Πολωνού ανταποκριτή, ο πρίγκηπας Αλέξ. Καντακουζηνός, ο οποίος βρισκόταν στη Δρέσδη.

Φ. 1, σ. 94. Βαρσοβία 18/30 Ιαν. 1823, ανταπόκριση από Φούλντα 6/18 Ιαν. 1823. «...Ο πρίγκηπας Καντακουζηνός άρχισε την εγγραφή συνδρομητών για τη συγκρότηση σώματος πυροβολικού για τους Έλληνες, και οι Σάξονες εγγράφονται με προθυμία. Συγκεντρώθηκαν ήδη μερικές εκατοντάδες δουκάτα. Επικεφαλής της εγγραφής αυτής βρίσκεται μία εταιρεία από πολλούς Σάξονες...»

Ο πρίγκηπας Αλέξ. Καντακουζηνός, όπως είναι γνωστό, ακολουθώντας τον Δημ. Υψηλάντη είχε φθάσει (Ιούν. 1821) στην Πελοπόννησο²⁵. Μετά τις πολιτικές αντιθέσεις που εκδηλώθηκαν στη Ζαράκοβα ακολούθησε τον Αλ. Μαυροκορδάτο στη Δυτ. Στερεά Ελλάδα. Μη δυνάμενος όμως τελικά να συμβιβάσει τις προσωπικές φιλοδοξίες του στον ασφυκτικό και ταραγμένο από ανταγωνισμούς επαναστατικό χώρο, τον εγκατέλειψε (Οκτ. 1821)²⁶. Όπως όμως αναφέρεται παραπάνω, δεν έπαψε να φροντίζει για την ενίσχυση του Αγώνα. Άλλωστε, όπως είναι γνωστό, θα επιστρέψει αργότερα στην Ελλάδα.

Φ. 1, σ. 114. Βαρσοβία 19/2 Μαρτ. 1823, ανταπόκριση από Φραγκφούρτη 8/20 Ιαν. 1823: «...Η λογοκρισία των εφημερίδων έφθασε τελειώς πρόσφατα σε τέτοιο σημείο αυστηρότητας, άγνωστης μέχρι σήμερα απαγορεύθηκε η δημοσίευση οποιουδήποτε σχετικού με τους φιλελληνικούς συλλόγους ή ότι αυτό ή το άλλο ποσό διανεμήθηκε στους φτωχούς δυστυχισμένους που προέρχονται από την Οδησό για να μεταθούν στην Ελλάδα. Όλα αυτά εφαρμόζονται στα φύλλα της Φραγκφούρτης, έδρας της Δίαιτας. Οι εφημερίδες όλων των άλλων περιοχών της Γερμανίας γράφουν μ' ανοιχτή καρδιά και στο μεγαλύτερο μέρος τους τιμούν συγχρόνως τους γενναίους Έλληνες...»

Στην παραπάνω έκθεση γίνεται αναφορά στις εγκυκλίους, τις οποίες από το φθινόπωρο του 1821 η Πρωσία, καθ' υπόδειξη του αρχικαγκελλάριου της Αυστρίας πρίγκηπα Metternich απηύθυνε στα γερμανικά κρατίδια για να περιορίσει το φιλελληνικό κίνημα²⁷. Οι διερχόμενοι από την Πολωνία Έλληνες που αναφέρονται είναι οι 150 περίπου άνδρες²⁸, το πλείστον ναυτικοί. Λείψανα του επαναστατικού

25. Τ. Α. Γρισόπουλου, «Δημητρίου Υψηλάντου απολογία», *Μνημοσύνη* 6 (1976-1977) 41-42. — Απ. Βακαλόπουλου, ε.α., τ. 5, σ. 492.

26. *Αρχ. Κουντ.*, τ. 1, σ. 38. — Γ. Λαΐου, ε.α., σ. 262.

27. Αθ. Ε. Καραθανάση, ε.α., σ. 47. — Απ. Βακαλόπουλου, ε.α., τ. ΣΤ', σ. 358.

28. Άλλοι αναφέρονται 162 ή 170 ή 176. Βλ. *Αρχ. Μαυρ.*, τ. 3, σ. 391, αρ. 762, σ. 240, αρ. 605, σ. 257, αρ. 627 αντίστοιχα. — Κ. Βακαλόπουλου, ε.α., σ. 51. — Μ. Bouvier-Bron, ε.α., σ. 15.

στρατού του Αλ. Υψηλάντη και των σφαγών της Μολδοβλαχίας, προερχόμενοι από την Οδησό και εκδιωκόμενοι από όλα τα κράτη, προσπαθούσαν να φθάσουν στην Ελλάδα. Μεταξύ τους ήταν οι Παναγ. Δήμου και Γεώργ. Παναγιώτου από την Άρτα, ο Νικ. Δημητρίου, Αγγ. Γεωργίου και Ιω. Μιχαήλ από τα Γιάννενα²⁹. Από τον Νοέμβριο περίπου³⁰ είχαν βρει καταφύγιο στα καντόνια της Ελβετίας προσδοκώντας την άδεια της γαλλικής κυβερνήσεως να διέλθουν από τα γαλλικά εδάφη. Στη Ζυρίχη τους ενίσχυε η τοπική φιλελληνική επιτροπή, της οποίας πρόεδρος ήταν ο J. H. Bremi. Στη Γενεύη, η οποία βρισκόταν στο δρόμο τους για τη Μασσαλία, στεγάσθηκαν 158 περίπου άτομα³¹. Μερικοί απ' αυτούς οδηγήθηκαν στη Λωζάνη. Εκεί ο Fr. Recordon, γνώριμος του Αλ. Μαυροκορδάτου κι' ευνοημένος προφανώς απ' αυτόν, μέλος της τοπικής φιλελληνικής εταιρείας, ανέλαβε να τους εκπαιδεύσει στρατιωτικά. Η γνώση της ελληνικής γλώσσας την οποία απέκτησε όταν βρισκόταν στη Βλαχία, του επέτρεψε να μεταφράσει στα ελληνικά και στρατιωτικούς κανονισμούς για την εκπαίδευση και όσων Ελλήνων βρισκόνταν στα άλλα ελβετικά καντόνια³².

Φ. 1, σ. 131. Βαρσοβία 14/26 Μαρτ. 1823, ανταπόκριση από Φραγκφούρτη 1/13 Μαρτ. 1823. «...Η Γαλλία απαγόρευσε τη διέλευση των Ελλήνων, οι οποίοι προέρχονται από την Οδησό. Οι Ελβετοί, οι οποίοι τους συμπαθούν, αποφάσισαν να τους μεταφέρουν δια της Ολλανδίας εις την Αγγλία, αν δεν μεταπεισθεί ή καμφθεί η γαλλική κυβέρνηση...»

Η σκληρότητα της στάσεως της Γαλλίας απέναντι στο ελληνικό ζήτημα σχετίζεται κατ' αρχή με το ρόλο που της ανατέθηκε από το συνέδριο της Βερόνας (Οκτ.-Νοέμ. 1822): Να καταπνίξει την επανάσταση στην Ισπανία και ν' αποκαταστήσει την τάξη. Φυσικά η γαλλική στάση σχετίζεται και με την όλη πορεία του συνεδρίου της Βερόνας, όπου θριάμβευσε η πολιτική του πρίγκηπα Metternich και η Ρωσία έχασε την πρωτοβουλία χειρισμού του ελληνικού ζητήματος³³.

Φ. 1, σ. 135. Βαρσοβία 14/26 Μαρτ. 1823, ανταπόκριση από Φραγκφούρτη 13 Μαρτ. «...Ο κ. Zepowitz επέστρεψε από τη Σαξονία· δεν παρέμεινε παρά μια μέρα μαζί με ένα Έλληνα αδελφό του αρχιεπίσκοπου της Κεφαλονιάς Τυπάλδου ο οποίος τον συνόδευε. Πήγαν στην

29. Αρχ. Μαυρ., τ. 3, σ. 305, αρ. 666. Βλ. και M. Bouvier-Bron, ε.α., σ. 15.

30. Αρχ. Μαυρ., τ. 3, σ. 257, αρ. 627.

31. M. Bouvier-Bron, ε.α., σ. 15.

32. Αρχ. Μαυρ., τ. 3, σ. 305, αρ. 666, σ. 391, αρ. 732.

33. Ed. Driault-M. Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 a nos jours*, τ. 1, Paris 1925, σ. 192, 195-196. — Απ. Βακαλόπουλου, ε.α., τ. Ε', σ. 375. Για τις δυσχέρειες που παρενέβαλλε η Γαλλία στη διακίνηση των Ελλήνων και φιλελλήνων στα γαλλικά εδάφη και τα λιμάνια βλ. Σ. Θ. Λάσκαρι, ε.α., σ. 48-49.

Ελβετία δια της Στουτγάρδης, όπου θα παραμείνουν για μερικές μέρες...»

Οι κινήσεις του Πολωνού Zenowitz παρακολουθούνται, όπως ήταν επόμενο, επίμονα από τον Πολωνό ανταποκριτή. Επιστρέφοντας από τη Δρέσδη συνοδευόταν από τον Γεώργ. Τυπάλδο-Κοζάκη, αδελφό του μητροπολίτη Αγαθάγγελου³⁴. Ο Γ. Τυπάλδος-Κοζάκης, ο οποίος, ακολουθώντας κι αυτός τον Δημ. Υψηλάντη, είχε μεταβεί (Ιούν. 1821) στην Πελοπόννησο³⁵, εγκατέλειψε την Ελλάδα το 1822. Επειδή οι ιονικές αρχές του απαγόρευσαν την είσοδο στο επανασιακό έδαφος εγκαταστάθηκε στη Γενεύη, όπου ήδη βρισκόταν και ο Ιω. Καποδίστριας³⁶.

Φ. 1, σ. 148. Βαρσοβία 26/7 Απρ. 1823, ανταπόκριση από Φραγκφούρτη 25 και 28 Μαρτ. «...Ο κ. Zenowitz πήγε στη Γενεύη όπου παρέμεινε πολλές εβδομάδες· κατόπιν πήγε στην Πίζα όπου βρίσκονται πολλοί διακεκριμένοι Έλληνες, οι οποίοι χειρίζονται μαζί του και μεταξύ τους τις υποθέσεις της πατρίδος τους. Λέγεται ότι ο κόμης Καποδίστριας, ο οποίος διαμένει, αφότου μας άφησε, στη Γενεύη, βρίσκεται σ' επαφή μαζί τους...»

Ο Zenowitz περνώντας από τη Γενεύη, κι εξασφαλίζοντας ενδεχομένως τη συναίνεση του εκεί εγκατεστημένου από τον Δεκ. 1822 Καποδίστρια³⁷, θα επιδίωξε συνάντηση με τον μητροπολίτη Ιγνάτιο Ουγγροβλαχίας, ο οποίος αποτελούσε στην Πίζα τον πυρήνα των «επιφανών» Ελλήνων, μαζί με τον πρίγκηπα Ιω. Καρατζά³⁸.

Φ. 1, σ. 194. Ανταπόκριση από Ζυρίχη 16/28 Μάη 1823. «...Οι Έλληνες, οι οποίοι παρέμεναν στην Ελβετία, έλαβαν τελικά την άδεια να διασχίσουν την Γαλλία για να αποπλεύσουν από τη Μασσαλία, αλλά υπό αυστηρούς όρους: θα ταξίδευαν ανά τέσσερες και θα επιβιβάζονταν ανά 20. Οι δαπάνες του ταξιδιού και του διάπλου, που θα

34. Ηλ. Τσιτσέλη, *Κεφαλληνιακά σύμμικτα. Συμβολαί εις την ιστορίαν και λαογραφίαν της νήσου Κεφαλληνίας*, τ. 1, Αθήνας 1904, σ. 693.

35. Γ. Λαΐου, ε.α., σ. 115-117. — Απ. Βακαλόπουλου, ε.α., τ. Ε', σ. 187, 621. Βλ. και Σπ. Λουκάτου, «Κεφαλονίτες και Θιακοί, μαχητικοί πρωτοπόροι κατά την επανάσταση στη Μολδοβλαχία», *Κεφαλληνιακά Χρονικά* 1 (1976) 57-58.

36. Ηλ. Τσιτσέλη, ε.α., σ. 698-699.

37. Lys Oeconomos, *Essai sur la vie du Comte Capodistrias depuis son départ de Russie en Août 1822 jusqu'à son arrivée en Grèce en Janvier 1828...*, Toulouse - Paris 1926, σ. 8 κ.ε. — Σπ. Λουκάτου, «Οι προσφορές του Ιω. Καποδίστρια στην ανάπτυξη του δυτικοευρωπαϊκού φιλελληνισμού», *Δελτίον Αναγνωστικής Εταιρείας της Κερκύρας (=ΔΑΕΚ)*, 14 (1977) 206.

38. Εμμ. Γ. Πρωτοψάλτη, *Ιγνάτιος μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1766-1828). Ι. Βιογραφία*, έκδ. Ακαδημίας Αθηνών, σειρά Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας, τ. Δ', τεύχ. 1, Αθήνας 1959, σ. 150, 157 και 177 κ.ε. Βλ. και Andr. Pippidi, «Jean Caradja et ses amis de Genève», *Symposium: L'époque Phanariote 21-25 Oct. 1970*, έκδ. IMXA αρ. 145, Thessaloniki 1974, σ. 192 κ.ε.

ανεθούν στις 8.000 φλορίνια, θα δοθούν από τα ελληνικά κομιτάτα της Ελβετίας. Προκάλεσε γενική χαρά το γεγονός ότι αυτοί οι γενναίοι θα μπορέσουν να ξαναδοούν τη δυστυχημένη πατρίδα τους...»

Φ. 1, σ. 188. Ανταπόκριση από Στρασβούργο, 22 Μάη 1823. «...Ο κ. Zenowitz απέπλευσε οριστικά για την Ισπανία από το Λιβόρνο».

Μετά την καταστολή της ισπανικής επανάστασεως ο Zenowitz κατέφυγε στο Λονδίνο. Από εκεί απήυθυε νέα επιστολή (27 Οκτ. 1823) στον Αλ. Μαυροκορδάτο ζητώντας πρόσκληση για να υπηρετήσει στην Ελλάδα³⁹. Απ' όσο γνωρίζω η πρόσκληση αυτή δεν έγινε.

Φ. 1, σ. 258. Ανταπόκριση από Φραγκφούρτη 7/19 Σεπτ. 1823. «...Στο Λονδίνο το [φιλελληνικό] κομιτάτο είναι ενεργό. Βρίσκεται εκεί κάποιος στρατηγός ελληνικής καταγωγής, στην υπηρεσία της Γαλλίας, ο οποίος θέλει να στρατολογήσει 1.500 άνδρες για τη συνδρομή του ελληνικού αγώνα...»

Οι διασαφήσεις στις παραπάνω πληροφορίες θα δοθούν παρακάτω.

Φ. 1, σ. 276. Ανταπόκριση από Φραγκφούρτη 17/29 Σεπτ. 1823. «...Πολλοί Γερμανοί που είχαν μεταβεί στην Ελλάδα έφθασαν στο Αράν. Σε λίγο, κατά τις πληροφορίες τους, θα έρθει επιτροπή εκ μέρους της ελληνικής κυβερνήσεως για να συζητήσει με τις [φιλελληνικές] επιτροπές της Γερμανίας και Ελβετίας σχετικά με τη συνδρομή του ελληνικού αγώνα...»

Φ. 1, σ. 278. Ανταπόκριση από Φραγκφούρτη 28/10 Οκτ. 1823. «...Το ενδιαφέρον των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων για την Ελλάδα αυξάνει μια και πείσθηκαν ότι η επανάσταση δεν σχετίζεται με τα φιλελεύθερα κινήματα. Έτσι κάτι θα πρέπει ν' αναμένεται από τη συνάντηση στο Τσέρνοβιτς».

Φ. 1, σ. 327. Ανταπόκριση από Φραγκφούρτη 26/7 Νοεμ. 1823. «...Ο παραπάνω στρατηγός, σύμφωνα με ακριβέστερες πληροφορίες, είναι Μαυροβούνιος ονομαζόμενος Denviev. Υπηρέτησε πράγματι στη Γαλλία και στο Λονδίνο συνοδεύεται από κάποιον de Lesque, συνταγματάρχη του πυροβολικού, ο οποίος κι αυτός υπηρέτησε στο γαλλικό στρατό. Σκοπός του ταξιδιού του είναι να βοηθήσει τους Μαυροβούνιους εναντίον της Πύλης. Με δαπάνες του έστειλε στην Ελλάδα κάποιον αρχιμανδρίτη, του οποίου η επιστροφή θα καθορίσει την αναχώρηση των νέων αυτών φιλελλήνων. Ο Denviev έχει ήδη προσλάβει (μισθώσει) πολλούς αξιωματικούς. Αρνείται να χρησιμοποιήσει όσους υπηρέτησαν όλες τις επαναστάσεις, όσους δεν διαθέτουν πιστοποιητικά ανδρείας ή άψογης συμπεριφοράς. Ο ίδιος διαθέτει χρήματα και ικανοποιητικούς μισθούς. Το στρατιωτικό σώμα του θα συμπληρωθεί με 2.000 άνδρες από την Ελβετία και τη νότια Γερμανία,

39. Αρχ. Μαυρ., τ. 3, σ. 561-562, αρ. 861.

όπου έστειλε ήδη πράκτορές του. Μεταξύ των αξιωματικών του περιλαμβάνεται και ο Πολωνός *Satapluiski*...»

Με τις παραπάνω συμπληρωματικές πληροφορίες αποσαφηνίζονται τα γεγονότα που σχετίζονται με την απόπειρα συνεργασίας Ελλήνων και Μαυροβούνιων εναντίον της Πύλης. Είναι γνωστό πως το καλοκαίρι του 1823 ο Αλ. Μαυροκορδάτος, προ της απειλής από την αναμενόμενη εκστρατεία του πασά της Σκόδρας Μουσταήμπεη, ήρθε σε συνεννοήσεις με ηγέτες του Μαυροβουνίου για τη δημιουργία αντιπερισπασμού στις εχθρικές κινήσεις⁴⁰. Ο Μαυροβούνιος στρατηγός Dem. de Wintz ή Dewitz ή Denviez, σε συνεργασία με τον γνωστό Rob. Peacock και τους Κύπριους αρχιμανδρίτη Θησέα και καλόγερο Ιωαννίκιο, ανέλαβαν στο Λονδίνο τη συγκρότηση στρατιωτικού σώματος και τη σύναψη δανείου⁴¹. Η συνεννόηση με τον Αλ. Μαυροκορδάτο έγινε δια του Άγγλου συνταγματάρχη Delaways, ο οποίος του διαβίβασε γράμμα του A. de Lesque της 12 Σεπτ. 1823. Σ' αυτό περιλαμβάνονταν το πολεμικό σχέδιο για την απελευθέρωση της Ελλάδας⁴².

Φ. 1, σ. 352. Ανταπόκριση από Φραγκφούρτη 27/9 Δεκ. 1823. «...Υπάρχει πρόθεση ανασυστάσεως του Τάγματος των Ιπποτών της Μάλτας σε κάποιο τμήμα της Ελλάδας. Υπήρξαν κάποιες επιφυλάξεις για λίγο εξ αιτίας της διαφοράς των δύο θρησκευτικών δογμάτων. Αφότου όμως πολλές εφημερίδες, αρκετά σοβαρές, διαβεβαίωσαν ότι θα ενσωματωθεί στο Τάγμα μια Ελληνική Γλώσσα (=εθνότητα), η ανασύστασή του θεωρείται πλέον προφανής. Το σχέδιο ανασυστάσεώς του είχε απασχολήσει πολλά συνέδρια των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων...»

Ο ανταποκριτής αναφέρεται στη γνωστή υπόθεση της νέας προσπάθειας των Ιπποτών να εγκατασταθούν σ' ελληνικό νησί του Αιγαίου. Όπως είναι γνωστό, στη συμφωνία την οποία ο εμφανιζόμενος ως εκπρόσωπος της ελληνικής κυβερνήσεως Ph. Jourdain υπέγραψε (10 Ιουλ. 1823) προβλεπόταν η παραχώρηση των νησιών Ρόδου, Καρπάθου, Αστυπάλαιας για την εγκατάσταση του Τάγματος, το οποίο, μετά την παραχώρηση της Μάλτας στην Αγγλία, παρέμενε προσωρινά στη

40. E. G. Protopsaltis, «Négociations entre Grecs et Monténégrins pendant l'Insurrection Grecque» *L'Hellénisme Contemporain*, 7 (1954) 329-341.

41. Για την υπόθεση αυτή βλ. *Αρχ. Μαυρ.*, τ. 3, σ. 394-396, αρ. 734. — Αν. Λιγνάδη, *Το πρώτον δάνειον της Ανεξαρτησίας*, Αθήναι 1970, σ. 137-142. — Εμμ. Γ. Πρωτοψάλτη, «Σέρβοι και Μαυροβούνιοι φιλέλληνες κατά την επανάστασιν του 1821. Διπλωματικά διαπραγματεύσεις. Πολεμικός αγών», *1ο Ελληνοσερβικό Συμπόσιο: Συνεργασία Ελλήνων και Σέρβων κατά τους απελευθερωτικούς αγώνες 1804-1830*, έκδ. ΙΜΧΑ, αρ. 187, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 72, 73, 80.

42. *Αρχ. Μαυρ.*, τ. 3, σ. 394-396, αρ. 734.

Γαλλία⁴³. Η αναφορά του ανταποκριτή σε προηγούμενες προσπάθειες των Ιπποτών να εγκατασταθούν σ' ελληνικό, τουλάχιστον, έδαφος σχετίζεται με την Επτάνησο. Στο συνέδριο της Βιέννης (1815) διατυπώθηκε η άποψη ανασυστάσεως του Τάγματος στην Κέρκυρα, την οποία πολέμησε ο Ιω. Καποδίστριας⁴⁴.

Φ. 3, σ. 95. Διαβιβάζονται (6 Αυγ. 1827) στην αστυνομία της Βαρσοβίας οι ζητούμενες πληροφορίες σχετικά με τον Κωνσταντίνο Σχινά, ο οποίος πρόκειται να περάσει από την Πολωνία. Σύμφωνα με αυτές ο Κ. Σ., φοιτητής της Νομικής στο Παρίσι, κατάγεται από την Κωνσταντινούπολη και η κατοικία του βρίσκεται στη Ρώμη. Ζει αποτραπηγμένος, παρακολουθεί τα μαθήματά του και δεν έχει καμιά επαφή με τους «φιλελεύθερους» του Παρισιού⁴⁵.

Φ. 3, σ. 216. Ανταπόκριση από Δρέσδη 10/27 Σεπτ. 1829. «...Υπάρχει ενδιαφέρον σχετικά με τους όρους της ρωσοτουρκικής συνθήκης και ιδιαίτερα σε ό,τι σχετίζεται με την απελευθέρωση της Ελλάδας...»

Φ. 3, σ. 236. Ανταπόκριση από Δρέσδη 16/28 Οκτ. 1829. «...Ο πρίγκηπας Αλ. Καντακουζηνός έγραψε από την Αίγινα ότι δεν χρησιμοποιήθηκε ακόμη σε κάποια κρατική υπηρεσία. Είναι δυσαρεστημένος...»

Ο Αλ. Καντακουζηνός, ο οποίος είχε επιστρέψει στην Ελλάδα όταν ο Καποδίστριας ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας, είχε ήδη εκδηλώσει τη δυσaréσκειά του. Μέχρι τον Φεβρ. 1829 είχε βάσιμες ελπίδες ότι θα διοριζόταν κυβερνητικός εκπρόσωπος στην Κρήτη⁴⁶. Λίγους μήνες αργότερα (Μάης 1829) κυκλοφορούσαν φήμες ότι αντ' αυτού θα διοριζόταν ο Θεόδ. Γρίβας⁴⁷. Η φημολογούμενη χρησιμοποίηση του Ρουμελιώτη αυτού στρατιωτικού ως αντικαταστάτη του στρατηγού Rich. Church ή ως αρχηγού εκστρατείας στην Εύβοια ή την Κρήτη⁴⁸ θα πρέπει να σχετισθεί με την προσπάθεια του Κυβερνήτη να

43. Για την υπόθεση αυτή βλ. Αν. Λιγνάδη, ε.α., σ. 143-156, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία. — Απ. Βακαλόπουλου, ε.α., τ. ΣΤ', σ. 379-386.

44. Εμμ. Γ. Πρωτοψάλτη, «Η προσπάθεια του Τάγματος της Μάλτας προς εγκατάστασιν εν Επτανήσῳ και η αντίδρασις του Καποδιστριαίου εν τῷ συνεδρίῳ της Βιέννης», *Γέρας Αντωνίου Κεραμοπούλου*, έκδ. Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, αρ. 9, Αθήναι 1953, σ. 283-293. — Π. Πετρίδη, «Το Διευθυντήριον των Δυνάμεων και το επτανησιακὸν ζήτημα», *ΔΑΕΚ* 12 (1975) 43-62. — Ζ. Τσιρπανλή, ε.α., σ. 111.

45. Για τον Κων. Σχινά (1801-1857), νομομαθῆ, καθηγητὴ του Πανεπιστημίου της Αθήνας και Υπουργὸ σε πολλές κυβερνήσεις, βλ. *Κατάλοιπα Κ. Σχινά - Π. Αργυροπούλου*. *Κατάλογος*, επιμ. Δημ. Ανδριτσάκη, έκδ. ΚΝΕ/ΕΙΕ, αρ. 16, Αθήναι 1974.

46. *Αρχ. Κουντ.*, τ. 9, έκδ. ΓΑΚ, αρ. 7, Αθήναι 1968, σ. 414.

47. *Αρχ. Κουντ.*, τ. 9, σ. 506.

48. Χρ. Λούκου, *Η αντιπολίτευση κατά του Κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια 1828-1831*, Αθήνα 1982, σ. 95, σημ. 57.

προσεταιρισθεί τη γαλλική πατρίδα⁴⁹. Δυσανεστημένος λοιπόν ο Αλ. Καντακουζηνός και αποδίδοντας τον παραμερισμό του σ' ενέργειες του Βιάρου Καποδίστρια συντάσσεται αναφανδόν πλέον (Ιούν. 1829) με τους αντιπολιτευόμενους, ανακαλύπτει και επισημαίνει την ανάγκη παραχώρησης συντάγματος και εκφράζει παντού τη δυσφορία του⁵⁰.

Η εντόπιση αρχειακού υλικού σχετικά με τα ελληνικά πράγματα στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα δεν μπορεί φυσικά να τελειώνει με τη δική μου έρευνα. Είμαι βέβαιη ότι η αναζήτηση υλικού και σ' άλλες αρχειακές ενότητες από κάποιον, ο οποίος θα έχει περισσότερο χρόνο στη διάθεσή του και θα γνωρίζει την πολωνική γλώσσα, θα δώσει ικανοποιητικότερα αποτελέσματα.

II. Στην Κρακοβία όπου πήγα, σύμφωνα με το πρόγραμμα των αρμόδιων πολωνικών αρχών, αναζήτησα τη συλλογή εγγράφων, τα οποία, βάσει του Guide του T. Walichnowski, αναφέρονταν στη Ρόδο και κάλυπταν την περίοδο 1211-1826⁵¹. Δυστυχώς η αρχειακή ενότητα Zbiór dokumentów pergaminowych περιλάμβανε ένα και μόνο έγγραφο του 16ου αιώνα, το οποίο αναφερόταν σε Πολωνό του Τάγματος των Ιπποτών της Ιερουσαλήμ, εγκατεστημένου τότε, μέχρι το 1522, στη Ρόδο.

Ευτυχέστερη υπήρξε η επίσκεψή μου στην Biblioteka Museum XX Czartoryskich w Krakowie. Η έρευνά μου στο εκεί τμήμα χειρογράφων περιορίστηκε στην αναζήτηση πληροφοριών σχετικά 1) με τον Ιω. Καποδίστρια, ο οποίος συνδεόταν και συνεργάστηκε με τον Πολωνό πρίγκηπα Adam Czartoryski, υπουργού του αυτοκράτορα Αλέξανδρου Α'⁵², και 2) με τους Πολωνούς πρόσφυγες, οι οποίοι αναζητήσαν καταφύγιο στην Ελλάδα μετά την επανάσταση του 1848-1849.

Στην αρχειακή ενότητα Correspondance avant 1880 εντόπισα επιστολές του Ιω. Καποδίστρια προς τον Adam Czartoryski, οι οποίες κάλυπτουν την περίοδο 1815-1827. Συγκεκριμένα:

Τόμος I, αρ. 5444, σελ. 407, επιστολή από το Παρίσι της 23/4 Αυγ.
1815
σελ. 409-411, επιστολή από το Παρίσι της 4/16
Οκτ. 1815

49. Είναι γνωστό ότι γι' αυτό το λόγο διόρισε (5 Φεβρ. 1829) τον Ιω. Κωλέτη στο Πανελλήνιο ως Α' γραμματέα του Τμήματος των Πολεμικών. Βλ. Γ. Δ. Δημακόπουλου, «Αι κυβερνητικά αρχαι της Ελληνικής Πολιτείας 1828-1833», *Ο Ερασιστής* 4 (1966) 131. — Χρ. Λούκου, ε.α., σ. 73.

50. *Αρχ. Κουντ.*, τ. 10, έκδ. ΓΑΚ, αρ. 8, Αθήναις 1969, σ. 32, 46. — Χρ. Λούκου, ε.α., σ. 198.

51. *BALCANICA, Guide...*, ε.α., σ. 63-64.

52. Για τον πρίγκηπα Adam Czartoryski βλ. πρόχειρα P. Kennedy Grimsted, *The Foreign Ministers...*, σ. 104-150.

- τόμος III, αρ. 5452, σελ. 129, επιστολή από Βέρνη της 12 Ιαν. 1826
 σελ. 132, επιστολή από Παρίσι της 1/13 Μάη 1826
 σελ. 133, επιστολή από Παρίσι 4/16 Ιουν. 1826
 σελ. 135, επιστολή από Πετρούπολη 18/30 Απρ. 1926 [=1827]
 σελ. 137, επιστολή από ;; 1 Οκτ. 1826
 σελ. 139, επιστολή από Γενέβη 28/9 Νοεμ. 1826
 σελ. 143, επιστολή από ;; X.X.
 σελ. 145, επιστολή από Γενέβη 9/21 Ιαν. 1827
 σελ. 147, επιστολή από Γενέβη 12/24 Ιαν. 1827

Οι επιστολές αυτές θα δημοσιευθούν όταν λάβω από την Πολωνία τη μικροταινία, την οποία έχω ζητήσει.

Στην αρχιεακή ενότητα *Depesze Wschodnie* 1849 ευάριθμες είναι οι πληροφορίες, οι οποίες αναφέρονται στην εγκατάσταση Πολωνών στον ελληνικό χώρο. Πρόκειται δε κυρίως για επιστολές ή εκθέσεις οι οποίες αποστέλλονται στον πρίγκηπα A. Czartoryski που την εποχή αυτή έμενε στο Παρίσι. Συγκεκριμένα

- τόμος, αρ. 5428, σελ. 217 και 237. Γίνεται λόγος για την πρόθεση της Πύλης να επιτρέψει την εγκατάσταση των συγκεντρωμένων στο Βιδίνι Πολωνών στην Κρήτη. Εκεί θα τους παραχωρούσε κτήματα για την ίδρυση αποικίας. Οι Πολωνοί όμως αρνούνται. Η Κρήτη είναι τόσο απομακρυσμένη από την Πολωνία, ώστε η επικοινωνία με τις οικογένειές τους θα ήταν δυσχερέστατη αν όχι αδύνατη. Προτιμούσαν να εγκατασταθούν στην «*Colonie du Prince Adam Czartoryski*», η οποία θα ιδρυόταν, με την άδεια της Πύλης και την παραχώρηση γαιών, στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας.
- Τόμος, αρ. 5426, σελ. 605-617. Έκθεση της 25 Μάη 1849 σχετικά με την κατάσταση των Ηγεμονιών της Μολδοβλαχίας. Παρέχονται αξιόλογες πληροφορίες για τη σύσταση του πληθυσμού, τις κοινωνικές τάξεις, τον ρόλο του ελληνικού στοιχείου, την εθνική συνείδηση.
- τόμος αρ. 5426, σελ. 907-917. Έκθεση τριμελούς επιτροπής (;) απευθυνόμενη προς τον Toqueville. Αναφέρεται στην πολιτική κυρίως κατάσταση της περιοχής⁵³.

53. Ελπίζω να επεξεργασθώ διεξοδικότερα τις παραπάνω πληροφορίες που περιλαμβάνουν οι μνημονευόμενες εκθέσεις, όταν λάβω την αναμενόμενη μικροταινία.

III. Από τα τοπικά αρχεία της πόλεως Κάλιστς (Wojewodzkie Archiwum Państwowe w Kaliszu) ερεύνησα την ενότητα Parafia Grecko-Katolicka. Περιλαμβάνει 14 βιβλία-κατάστιχα και αναφέρονται, τα 4 κυρίως πρώτα, στις δραστηριότητες της εκεί ορθόδοξης ελληνικής κοινότητας.

Δεν γνωρίζω από πότε οργανώθηκε η ελληνική κοινότητα, ή αδελφάτο, ούτε και την προέλευση των πρώτων μελών της. Νεώτερες μελέτες αναφέρουν ότι ήταν Μακεδόνες έμποροι ή Θεσσαλοί⁵⁴. Η ορθόδοξη εκκλησία της Αγ. Αθανάσιος, ενοποιητικό στοιχείο της κοινότητας αναφέρεται από το 1779⁵⁵. Πρώτος εφημέριος, σύμφωνα με τα παραπάνω κατάστιχα, αναφέρεται ο Χρύσανθος (1784;-1796)⁵⁶. Μετά απ' αυτόν εφημέρευσε ο Ζακυνθινός «αρχιμανδρίτης» Παρθένιος Νεράντζης (1796-1801), ο Αθανάσιος Πάβιτζ από το Πόζναν (1801), ο Μετεωρίτης «αρχιμανδρίτης» Νικηφόρος (1801), ο Αθανάσιος Σάβιτζ, «ιερομόναχος και καθαλέρος της Αγίας Άννας 3η κλάσας».

Δεν ήταν εύκολο να εξακριβώσω τον αριθμό των οικογενειών της ελληνικής κοινότητας της Κάλιστς, ή Καλησίας όπως την ονόμαζαν, την οικονομική κατάστασή τους ή τις επαγγελματικές ενασχολήσεις τους. Τα ονόματα οικογενειών, τα οποία συχνότερα συναντιούνται είναι Ναούμ Μουκουλή, Ηλία Σάγου, Κων/νου Τόσιου, Χρ. Μπελέτζη ή Μπελέση, Νικολάου Στάκα, Γεωργ. Λέπορα, Μιχ. Βρέτα, Θεόδ. Μουκουλή, Ανδρ. Μήτρου παπα Νικόλα, Γεωργ. Ρογκάλσκη, Αθαν. Βρέτα, Δημ. Μπαρράνφσκη. Οι τελευταίοι μάλιστα φαίνεται ότι διαθέτουν αρκετή παιδεία και ευμάρεια.

Στα πρώτα χρόνια η κοινότητα εμφανίζεται πολύ κλειστή. Οι βαπτίσεις, τα στεφανώματα, γίνονται μεταξύ τους⁵⁷. Ένας είναι ο ανάδοχος, ως επί το πλείστον για όλα τα παιδιά μιας οικογένειας. Αν ο ανάδοχος αυτός πεθάνει, τις βαπτίσεις συνεχίζει άλλο μέλος της οικογένειάς του. Ήταν ένας τρόπος αντιστάσεως και προστασίας.

Η αφομοιωτική όμως δύναμη του περιβάλλοντος ήταν μεγαλύτερη. Ο εμπλουτισμός του ελληνικού στοιχείου από τη 6' δεκαετία του 19ου αιώνα δύσκολος. Ο διαμελισμός της Πολωνίας (1815), η ελληνική επανάσταση και η διαμόρφωση νέων δρόμων και αγορών απέκοψαν την ελληνική κοινότητα από το μητροπολιτικό χώρο. Οι ανάγκες προσαρμογής λοιπόν την οδήγησαν σ' άλλες μορφές συμβίωσης με το

54. Βλ. Απ. Ε. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Δ'. Τουρκοκρατία 1669-1812. Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του Γένους, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 214-215, 498.

55. Parafia Grecko-Katolicka (=PGK), αρ. 4, σ. 2.

56. PGK, αρ. 2, σ. 3.

57. PGK, αρ. 2, σ. 2-62.

ντόπιο στοιχείο. Πρώτη παραχώρηση στην προσαρμογή η αλλοίωση της γράπτης ή προφορικής εκφράσεως. Ο Ναούμ Μουκουλής γίνεται Μίσκιεβιτς, τα κατάστιχα γράφονται από το 1818 και στα πολωνικά. Το ποίμνιο της εκκλησίας δεν είναι μόνον οι Έλληνες, αλλά, στο μεγαλύτερο μέρος τους κι όσο παρέρχεται ο χρόνος, Ρώσοι ορθόδοξοι. Άλλωστε και οι Έλληνες ορθόδοξοι γίνονται καθολικοί, όπως δηλώνει και ο τίτλος της παραπάνω αρχειακής ενότητας.

Συνοπτικά και μέχρι να έρθουν οι αναμενόμενες μικροταινίες για να μελετηθούν με περισσότερη άνεση τα βιβλία της ελληνικής κοινότητας, το περιεχόμενό τους είναι:

Αρ. 1 «Akta Kosciota Greckiego», σελ. 1-88, πράξεις των χρόνων 1800-1807.

Αρ. 2 «Memruka 1784-1826», σελ. 1-62. Στη σελ. 2 υπάρχει αναλυτικότερα: «Μεντρικά επί κατάλογος της γέννας των ὡδε πόλει Καλησσία βαρυσιάνων και πραγματευτών ανατολικής ορθόδοξίας τέκνων· κατ' ὄνομα»⁵⁸. Από τη σελ. 28 αρχίζει: «Μενδρίκα των στεφανωμάτων», ενώ από τη σελ. 52 αναγράφονται οι πράξεις θανάτων.

Αρ. 3 «ΚΑΤΑΣΤΙΧΟΝ 1777 όπου γράφωμεν τας αναγωγές. Τα 4 ποτούρα των αδελφάτων», σελ. 1-134. Περιλαμβάνονται μ' άλλα λόγια δικαιοπραξίες της κοινότητας⁵⁹.

Αρ. 4 «Το Κατάστιχοιχον από τα αφιερώματα οπου οι ευσεβείς Χριστιανοί αφιερώνουσι εις βοήθειαν αυτών και των γονέων τα οποία φαίνονται καθ' εκάστην από το ακοίμητο ὄμμα του παντεπόπου Θεού», σελ. 1-64.

Τα υπόλοιπα βιβλία της κοινότητας (αρ. 5-14) γραμμένα σε πολωνική ή ρωσική γλώσσα καλύπτουν τα χρόνια 1822-1889.

IV Στο Πόζναν επισκέφθηκα το Archiwum Państwowe w Poznaniu. Γνωρίζα πως στην πόλη αυτή υπήρχε δραστήρια ελληνική εμπορική κοινότητα, ότι έμποροι εμφανίζονται από το 1627 περίπου, ότι οι περισσότεροι κατάγονταν από τη Μοσχόπολη, ότι εμπορεύονταν κρασιά⁶⁰. Έπρεπε λοιπόν να ερευνήσω, κατά την υπόδειξη της

58. Ενδεικτικά στην αμέσως επόμενη σελ. 3 γράφεται: «1784, 6 Ιανουαρίου ημέρα Σαββάτω εβαπτίσθη διά χειρός μου η θυγάτηρ του τιμίου ανδρογύνου Ιωάννου και Ειρήνης Κοζμβάσκη· εις ὄνομα Χρηστήνα ἔχουσα ἀνάδοχον τον κυρ Ναούμ Μουκουλή επί μαρτύρων ἄλλου του συνεδρίου της Καλήσιας· Εἰς Καλήσιαν, Χρῦσανθος ιερομόναχος και καπυλιάνος της Καλίσιας».

59. Ενδεικτικά στη σελ. 1 γράφεται: «Εἰς 1777: Χθρῖου 28 ο κυρ Κονσταντίνος Τόσιου ἔβαλεν ἀναγωγήν με τα σινηθισμένα 4 πότούρα ἐπάνο στον γνήσιον ἀδελφόν του κυρ Γεόργγιον Τόσιου δια να κάμουν τέλος τον ξεχορισμόν από την συντροφίαν τους».

60. Βλ. σημ. αρ. 2. — Βαλ. Παπαχατζή, «Νέα συμβολαί εις την ιστορίαν των ατά τον ιη' αἰῶνα εμπορικῶν σχέσεων των Μοσχοπολιτῶν μετά της Βενετίας», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 10 (1935) 287.

διευθύντριας των Αρχείων, τις Akta Miasta Poznania και τις Akta Consularia. Η ολιγόωρη όμως παραμονή μου δεν επέτρεψε παρά να επισημάνω τους τόμους από την τελευταία αρχειακή ενότητα, όπου υπάρχουν οι σχετικές μνείες. Δηλαδή obcena I 43 (=1627-1628), I 107 (=1753-1754), I 205 (=1772-1775) και I 219 (=1792). Είμαι βέβαιη ότι συστηματική έρευνα θα αποκαλύψει πολλά στοιχεία για τη ζωή της εκεί ελληνικής κοινότητας.

Συμπερασματικά θα ήθελα να παρατηρήσω ότι μια συστηματική έρευνα περισσότερων αρχειακών ενοτήτων της Πολωνίας θα μπορούσε να μας δώσει πληροφορίες για τον ελληνισμό που προώθησε μέχρι εκεί τις, εμπορικές κυρίως, δραστηριότητές του. Θα μπορούσε ενδεχομένως να μας δώσει και μικρές ιδέες για την ερμηνεία των σχέσεων των Πολωνών με την Ελλάδα του 19ου αιώνα στο πολιτικό και πολιτιστικό επίπεδο.